

Östra Torps kyrka

Lunds stift

Fasad mot sydöst.

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

KRISTINA SIMONSSON, 2018-12-20

jais
arkitekter

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Östra Torps kyrka

Källstorps församling, Skytts kontrakt, Lunds stift, Östra Torp socken, Trelleborg Östra Torp 42:1, Trelleborgs kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Från nordöst. I förgrunden syns Östra Torps kalkugnar. Flygfoto: Pär-Martin Hedberg.

Östra Torp ligger på Söderslätt, en kilometer från sydkusten och en och en halv mil öster om Trelleborg. Slättbygden har Sveriges bästa åkerjord. De goda förutsättningarna för odling gjorde redan under förhistorisk tid området attraktivt. En gravhög från bronsåldern, ”Dellings hög” nordöst om kyrkan, visar på tidig bosättning. Kring 1000-talet, efter befolkningsökning och förbättringar inom jordbruket, skedde en omfattande bybildning. Under 1100-talet bildades socknarna och flera romanska kyrkor byggdes i området, ibland ersatte de en träkyrka. På Söderslätt är socknarna små och kyrkorna ligger tätt.

På kartor från början av 1700- och 1800-talet ser man att Östra Torp hade en samlad

bebyggelse i en rad främst norr om kyrkan. Mellan kyrkan och bebyggelsen fanns en damm. Byn var omgiven av odlingsmark indelad i en mängd smala tegar. Denna struktur behölls fram till enskiftet då landskapet omvandlades. Jorden sammanfördes i större enheter, byn splittrades och flera av gårdarna flyttades ut från bykärnan.

Till Östra Torp socken hör även Smyge och Smygehamn som numera är sammanbyggda. Under 1800-talet utvecklades här en omfattande kalkindustri eftersom jorden var mycket kalkrik. Kalkugnar, som är bevarade, byggdes nordöst om Östra Torp. I Smygehamn anlades en utskeppningshamn. Järnväg kom till Östra Torp/Smygehamn 1887.

De senaste decennierna har inneburit ökad mekanisering av jordbruket, sammanslagning till större enheter av jorden och minskat behov av arbetskraft i lantbruket. Den gamla lilla byn består nu av ett fåtal gårdar glest placerade och några fristående hus. Östra Torp har idag växt samman med Smygehamn som har utökats med flera villaområden. De runda vita kupolugnarna för kalkbränning är bevarade som industriminne.

Söder om kyrkogården finns före detta prästgården som numera är församlingshem, församlingsexpedition från 2006 samt ett förråd med wc från 1937 och parkering. Mot väster och söder utbreder sig jordbruksfält med utsikt mot havet och fyren. I norr ligger Kyrkovägen med en fyrlängad kringbyggd gård. Mot öster gränsar en väg som tillkom vid kyrkogårdens utvidgning och som leder till församlingshemmet.

Kyrkobyggnaden

Den nuvarande kyrkan från 1880 ersatte en medeltida stenkyrka med långhus och kor. Enligt sägnen uppfördes den av fiskare från Lübeck. I en beskrivning av kyrkan från 1830 hade kyrkan även ett tillbyggt vapenhus och invändiga valv. En klockstapel stod på kyrkogården.

Kraftig befolkningstillväxt och platsbrist i den gamla kyrkan krävde en tillbyggnad eller nybyggnad. Den gamla kyrkan ansågs mörk och bristfällig. Sockenstämman beslöt efter några års diskussioner att en ny kyrka skulle byggas och uppföras på samma plats som den gamla. Byggmästare H F Möller i Ystad ritade kyrkan och den godkändes av Överintendentsämbetet efter vissa justeringar. Kyrkan uppfördes 1879-80 med långhus och halvrund absid samt ett kvadratisk torn. Långhustaket var täckt med spån och fönstren var av järn. Inredningen i nygotisk stil var målad i ekådring. Väggarna var dekormålade med kvaderindelad marmorering och friser. Taket var öppet upp i nock med synlig träkonstruktion.

1890 slog åskan ner i tornet och orsakade skador.

1909 drabbades kyrkan av en stor förödande brand under gudstjänsten på

palmsöndagen. Antagligen förorsakades branden av en otät röckanal. Hela taket och all inredning av trä brann upp, endast murarna i långhuset återstod och det skadade tornet.

1909-11 restaurerades kyrkan efter Theodor Wåhlins ritningar. Exteriört återfick kyrkan sitt utseende från 1880, förutom takbeläggningen. Interiört däremot fick kyrkan ett helt nytt utseende där Wåhlin ritade den nya inredningen.

Takkonstruktionen förändrades genom att denna bildade ett yttre och inre tak med isolering emellan. Innertaket kläddes med lockpanel. Inventarier från medeltidskyrkan som inte flyttats med till den nya kyrkan 1880 letades fram i prästgården och hos privatpersoner. Bland annat återanvändes några delar av den gamla predikstolen och altarpopsatsen. Den nya bänkinredningen, orgelläktaren och altarringen målades i allmogeblätt.

Kyrkan har flera gånger reparerats, nedan följer ett urval från underhållsplanen.

1957 gjordes en inre restaurering efter ritningar av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe. Den innebar bland annat nya ytterdörrar i västportalen, nytt tegelgolv i vapenhuset, ny spiraltrappa av furu under orgelläktarna.

Angrepp av skadeinsekter på inredningen har flera gånger sanerats.

Vid något tillfälle målades inredningen med lackfärg istället för linoljefärg och väggarna med oljefärg istället för kalk.

1979-80 gjordes in och utvändig renovering efter förslag av arkitekt Erik Månsson. Plåttaken ommålades i rött. Kalkstensgolvet ersattes med nytt tegelgolv. Ett dopaltare murades upp.

1998 reparerades takstolarna i torn och långhus. Ny skivbeläggning med stålplåt, nya fotrännor.

1999 utvidgades koret när främre bänkraden togs bort. Korets trappsteg flyttades västerut. Redan tidigare hade bänkar längst bak i långhuset tagits bort.

Exteriör

Kyrkan består av rektangulärt långhus och en halvrund absid för sakristian i öster samt ett smalare kvadratisk torn i väster. Murarna är från 1880 men reparerades 1911 efter branden.

Murarna är uppförda av natursten med tegel i gesimser och runt muröppningarna. Fasaden är spritputsad och vitfärgad med slätputsade listverk och runt muröppningarna. Kyrkan har en spritputsad sockel med varierande höjd. Långhuset och absidens murar avslutas uppåt med en slätputsad rundbågsfris och ett profilerat listverk. Dessa fortsätter även på gavlarna längs takfallet. Tornet har dubbla slätputsade bågfriser, en undre rundbågsfris och en övre spetsbågig samt en profilerad list.

Kyrkan har två ingångar, huvudingång genom tornet i väster och prästingång i absiden i öster. Västportalen är utkragande med ett slätputsat gavelparti. Pardörren, klädd med ekpanel, sitter i en rundbågig nisch med två språng och tre kapitäl. Prästingången sitter i en rundbågig slätputsad nisch med två språng som innefattar ett fönster och en dörr. Dörren är klädd med stående pärlspontpanel och har stora dekorativa bandgångjärn.

Fasad mot norr.

Fönstren sitter i höga rundbågiga öppningar med två slätputsade språng. Ett slätputsat fält ovanför öppningen markerar fönstren. Långhuset har sex fönster på varje långsida. Gjutjärnsfönstren har diagonalrutad spröjsning och klarglas. Solbänkarna är gjutna. Tornets klockvåning har parställda rundbågiga ljudöppningar delade av en kolonn med kapitäl.

Långhuset har sadeltak och absiden halvt kägeltak. Torntaket består av en åttasidig spira med en kraftigt karnisformad nederdel. Samtliga tak är belagda med rödmålad stålplåt, lagd i skivtäckning med ståndfalsar och parallella liggande tvärfalsar. Avvattningen är med fotrännor på långhuset och hängrännor på tornet av röd plåt.

Interiör

Vapenhuset ligger i tornets bottenvåning och är nästan kvadratisk. Rummet har ljus från två stora gjutjärnsfönster och högt plant tak. På golvet ligger kvadratiska tegelplattor. Rummet är möblerat med bord, bänk och broschyrställ.

En grå pardörr av ramverk och fyllningar leder till långhuset.

Långhuset mot koret i öster.

Kyrkorummet består av ett rektangulärt långhus med integrerat kor med samma bredd. I absiden i öster inryms sakristia. I väster står orgelläktaren. Öppna blå bänkar står på ömse sidor om mittgången i långhuset. Bänkarna går ut till ytterväggarna. Innertaket är ett femsidigt brutet trätak med lockpanel mellan bjälkarna. Taket är målat i grått och vitt. Väggarna är slätputsade och vitfärgade. I taket hänger ljuskronor av mässing och på väggarna lampetter. Kyrkorummet är ljust och belyses av tolv höga gjutjärnsfönster. I ett fönster hänger en glastavla med blyinfattat färgat glas. Golvet i mittgången och i koret är belagt med kvadratiska röda tegelplattor. Under bänkkvarteren ligger brädgolv.

Koret är en del av långhuset men är upphöjt med två trappsteg med tegel. I norr står predikstolen, piano och dopträd. I söder finns dopfont, dopaltare och ljusbärare. Innanför altarringen ligger brädgolv med heltäckningsmatta. Vid båda sidor om altaruppsatsen finns låga träväggar med dörrar av ramverk målade i grått som avdelar sakristian i absiden. Väggen kröns av ett listverk och tandsnittsfris. Altaruppsatsen står

under den rundbågiga höga triumfbågen.

Sakristian inryms i absiden bakom altarpupsatsen. Golvet är belagt med brädor. Taket är välvt med ett hjälmvalv, väggar och tak är putsade och vitfärgade. Sakristian är möblerad med förvaringsskåp, bord och bänk.

Orgelläktaren i väster vilar på blåmålade träkolonner. Undersidan är klädd med grå pärlspontpanel mellan balkarna. Läktarbarriären är genombruten med figursågade brädor.

Långhuset mot orgelläktaren i väster.

Orgelläktaren och tornets övre våningar nås från trappan i långhusets nordvästra hörn. På tredje våningen finns klockvåningen med klockbocken av furu med två klockor. På golvet ligger brädor och väggarna är vitputsade med dubbla ljudöppningar åt tre håll.

Inredning och inventarier

Altaret av gråmålat trä med sidor i ramverkskonstruktion är troligen från 1911.

Dopaltare av tegel från 1980 av Erik Månsson.

Altarpupsatsens tavla är målad av konstnär Ola Larsson och är en kopia av Carl Blochs

målning från 1800-talet i Landskrona kyrka. Tavlan omges av delar från kyrkans äldre altarpupsats från 1600-talet med dubbla kolonner på sidorna och snidade vingar samt krönparti med bruten gavel.

Dopfunten.

Predikstol.

Altarpupsatsen i koret.

Altarringen av trä från 1911 har tresidig plan. Altarringen är ett genombrutet räcke med låga svarvade balusterdockor målade allmogeblå. Knäfall och överliggare är klädda med röd sammet. Ritad av Theodor Wåhlin.

Dopfunten av sandsten tillverkades 1913 efter ritningar av Theodor Wåhlin. Den cylindriska cuppan har en inskription i relief med texten "Låten barnen komma till mig". Cuppan vilar på ett skaft med två vulster och står på en fyrkantig fotplatta med rullade hörnblad.

Predikstolen från 1911 är ritad av Theodor Wåhlin. Infällt finns reliefer från en gammal predikstol daterad till 1500-1600-talet. Relieferna föreställer evangelisterna med sina attribut. Korgens sidor är uppbyggd med ramverk och inom rundbågiga fält infällda reliefer. I överkant finns en tandsnittslist och i underkant volutformade konsoler. Hörnen markeras av pilastrar. Korgen är målad i mestadels allmogeblått med reliefer i flera starka färger. Predikstolen vilar på ett murat, putsat underrede.

Bänkinredningen är öppen, tillkom 1911 och ritades av Theodor Wåhlin. Ryggarna är i ramverkskonstruktion med fyllning av pärlspontpanel. Gavlarna är höga och smala och i ovankant dekorerade med relief med ett grekiskt kors och fyra räfflor. Bänkarna är målade i blått med röd dekor. Dynor ligger i bänkarna.

Orgeln är byggd 1988 av A Mårtenssons orgelfabrik i Lund. Fasaden ritades av Theodor

Wåhlin till en äldre orgel 1912. Fasaden är i nyklassicistisk stil målad i grått, med detaljer i blått och guld. Det högre mittpartiet med rundbågigt pipfält flankeras av lägre partier utformade som rundade pipfält. Mittpartiet avdelas med räfflade pilastrar.

Storklockan av malm är gjuten 1759 av Andreas Wetterholtz. Klockan är prydd med bladbröder, Kristusgestalt och bevingade änglahuvuden. *Lillklockan* av malm är gjuten 1887 av Joh. A. Beckman & Co i Stockholm. Klockan är prydd med bladbröder och strålgans. Båda klockorna har inskriptioner.

Övrigt

Processionskors av koppar från medeltiden. Dekor med helgon, evangelister och korsfäst Jesus.

Glastavla av Tore Ekelin med motivet Maria med Jesusbarnet. Tavlan hänger i ett fönster i långhuset.

Kyrkogården

Historia

Den äldsta delen av kyrkogården närmast kyrkan etablerades under medeltiden. Medeltida kyrkogårdar anses allmänt ha varit inhägnade, betade ängar, som även fungerade för profana ändamål. Gravarna utformades ofta som små kullar med träkors. Under andra hälften av 1800-talet omgestaltades ett stort antal kyrkogårdar i Skåne då de fick stramare planlösningar med gångar och kvarter och omgärdade gravplatser.

Den medeltida kyrkogården var i det närmaste kvadratisk. Den utökades på 1850-talet åt väster och söder. Den nya kyrkan som var ungefär dubbelt så stor som den gamla tog plats på kyrkogården och befolkningen ökade under andra hälften av 1800-talet. Det behövdes mer plats för gravsättning.

1909 anlades en helt ny kyrkogård separerad från kyrkan en bit bort, intill Kyrkskolan. Den kallas Västra kyrkogården. Denna kyrkogård har kvar sin form sedan 1909.

På 1930-talet utvidgades gamla kyrkogården österut efter ett förslag av länsträdgårdsmästare Lenné. På denna plats låg tidigare prästgårdens ekonomibyggnader vilka revs i början av 1900-talet. Muren i öster revs och ersattes av en häck.

Kyrkogården har även utökats med ett stort område norr om kyrkan som har förblivit grässatt. Under 1970-talet anlades en minneslund och 2009 anlades askgravplats inom befintlig kyrkogård.

Beskrivning

Kyrkogården vid kyrkan består av tre delar. Den äldre delen är omgärdad av en stenmur, delvis avtäckt med tegel, mot söder, väster och norr. Marken är grässådd och på södra sidan står glest placerade högresta gravstenar i gräs. I sydvästra hörnet på gamla delen är inrättad en cirkelformad minneslund omgärdad av häck. Från minneslundan är det fri sikt mot fyren och havet.

Den östra utvidgningen från 1930-talet är omgärdad av avenbokshäckar och lindar i öster och söder. Gravplatserna med singel omges av buxbom och kvarteren av avenbokshäckar som även är rygghäckar. Stenarna är låga och horisontella. Här finns även urnlund med liggande stenar och askgravplats.

Flest titlar på kyrkogårdens gravstenar är lantbrukare, men havets närhet märks med titlar som skeppare, fiskare och sjöman samt kalkindustrin med titeln kalkugnsägare. Norr om kyrkan och muren finns en stor grässådd del utan gravplatser som avgränsas av en avenbokshäck i väster och norr samt en rad med oxlar i väster.

Kyrkogården har tre grindar av gjutjärn mellan kraftiga murade stolpar.

Från söder. Flygfoto: Pär-Martin Hedberg.

Byggnader på kyrkogården

Inga byggnader förutom kyrkan finns på kyrkogården.

Kulturhistorisk karaktärisering för Östra Torps kyrkoanläggning

Traktens långa historia är synlig med en bronsåldershöj i närheten. De speciella runda kalkstensugnarna nordöst om kyrkan visar på en viktig industri under 1800-talet i bygden. Byn med enstaka gårdar har växt ihop med modern villabebyggelse i Smygehamn.

Kyrkogården kring kyrkan är grässådd med enstaka stenar och utan träd. Den ger ett ödsligt intryck. Minneslunden är vackert placerad med utsikt.

En mur med dekorativa gjutjärnsgrindar omgärdar delvis kyrkogården. Östra utvidgningen karaktäriseras av gravplatser enligt typiskt sydsåkiskt mönster med buxbomsinramade gravar. Att den är anlagd på 1930-talet avspeglas med rygghäckarna av avenbok.

Kyrkan är byggd 1880 och ersatte en liten medeltida kyrka. Nya kyrkor byggdes enligt praxis för att 2/3 av församlingen skulle få plats. Kyrkan uppfördes under en intensiv byggnadsperiod. 113 nya kyrkor byggdes i Skåne 1860-1910 med kulmen under 1860-talet med 37 nya kyrkor. Kyrkan är en långhuskyrka med halvrund absid i öster och kvadratisk torn i väster. Fasaderna är spritputsade med rundbågsfriser, taken är belagda med röd plåt, fönstren är rundbågiga, av gjutjärn. Kyrkan brann 1909 men återställdes exteriört till sitt utseende från 1880 förutom byte av takmaterial från spån till plåt. Kyrkans exteriör är i stort oförändrad liksom de flesta kyrkor från denna tid. Kyrkan är tidstypisk och en av många i en allmän rundbågestil från denna tid i Skåne. Planformen är närmast klassicistisk men den rundade absiden och rundbågsfriser i en medeltidsinspirerad stil. Kyrkan ritades av en byggmästare.

Om kyrkan exteriört är återställd till 1880 års utseende är interiören helt en skapelse från 1911 av Theodor Wåhlin som ritade interiör och inredning med orgelfasad, läktare, bänkar och dopfunt. Kyrkorummet är en stor ljus sal med vita väggar, stora gjutjärnsfönster och ett högt brutet dekorativt träinnertak. Innertaket har stor betydelse för upplevelsen av rummet och är betydligt mer bearbetat än de enkla tredingstaken i många kyrkor. Den dominerande färgen är främst blått på inredning samt grått och vitt. Man kan tro att det blå beror på närheten till havet, men Wåhlin använde ofta den blå färgen i sina interiörer. Inredningen är huvudsakligen från 1911 men Wåhlin har även återanvänt äldre fragment. I den nya blå predikstolen ingår reliefer från en predikstol från 1500-1600-talet. De är restaurerade och målade med starka färger. Fokus riktas mot altaruppsatsen med en kopia av altartavlan i Landskrona som omges av delar från en äldre altaruppsats. Carl Blochs original och

kopior av denna målning finns i ett tiotal kyrkor i Skåne.

Wåhlin var domkyrkoarkitekt i Lunds stift 1902-42. Han hade stort intresse för kyrkorestaureringar och har gjort flera i Skåne, främst av medeltidskyrkor. Wåhlin hade en stark ställning i Skåne i och med att han var både domkyrkoarkitekt och knuten till Överintendentsämbetet som granskade och godkände kyrkoritningar. Wåhlin använde nästan alltid kalkstengolv men det har här bytts till tegelgolv.

Att tänka på

- Kyrkan är en tidstypisk representant för skånska 1800-talskyrkor med medeltidsinspirerade rundbågsfriser.
- Interiören domineras sedan 1911 av Theodor Wåhlin tillägg. Wåhlins inventarier bör hållas samman.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen. Tillkommen före utgången av år 1939. Omfattas av tillståndsplikt 4 kap. 3§.

Kyrkan ligger inom riksintresse kustzonen och riksintresse Östra Torp-Hemmesdynge. Dessutom inom av länsstyrelsen utsedd särskilt värdefull kulturmiljö Hemmesdynge-Smygehamn samt kulturmiljöstråk Skånelinjen Per-Albinlinjen. Kyrkotomten ligger inom reg. fornlämning Östra Torp 51:1 som utgör den ungefärliga bytomten enligt äldre lantmäterikartor. Fornlämningar skyddas enl. 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008

Skånska kyrkor, Skånes Hembygdsförbund årsbok 1997

Underhållsplan för Östra Torps kyrka, 2006-05-12-10, Ponnert Arkitekter AB

Vård och underhållsplan Östra Torps kyrkogård, 2013-07-30, Mona Wembling

Östra Torps kyrkor, Stig Sivenius, 1958

Övriga uppgifter

Denna rapport om Östra Torps kyrka, Skytts kontrakt, har upprättats av:

Kristina Simonsson, (rapportförfattare, inventering och foto)

Arkitekt SAR/MSA, Certifierad sakkunnig avseende kulturvärden

Karl Johan Kember (granskning),

Arkitekt SAR/MSA, Certifierad sakkunnig avseende kulturvärden

J AIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Inventeringsdatum: 2018-11-14

Färdigställd rapport: 2018-12-20

Östra Torps kyrka - byggnadsbeskrivning

Stomme: Murverk-natursten
Murverk-tegel

Fasadmaterial: Puts-slät
Puts-sprit

Fasadkulör: Vit

Takform: Sadeltak
Halvt kägeltak
Spira

Taktäckningsmaterial Plåt-falsad

Byggnadsdel: Torn-väster
Långhus
Absid-rundad-öster